

УДК 141.7

Скалацький В. М.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОБУДОВИ ТА ПРАКТИЧНІ МОДЕЛІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті проаналізовано основні теорії інформаційного суспільства, розглянуто практичні моделі його побудови.

Ключові слова: суспільство, інформація, знання, інформаційне суспільство, комп'ютеризація, інформаційно-комунікаційні технології.

В статті здійснено аналіз основних теорій інформаційного суспільства та розглянуто практичні моделі його побудови.

Ключевые слова: общество, информация, знание, информационное общество, компьютеризация, информационно-коммуникационные технологии.

The author analyzed the basic theories of informative society in the article. It is considered the practical models of the constructions.

The keywords: society, information, knowledge, informative society, computerization, communication technologies.

Досить поширеною є думка, що сьогодні людство вступило в ту стадію свого розвитку, яку можна називати інформаційним суспільством (ІС). Про це свідчить небачений розвиток комп'ютерної техніки, космічного зв'язку, інформаційних технологій тощо. Однак існують й інші думки, що відносять інформаційне суспільство до понять далекого майбутнього і вважають передчасним обговорення його особливостей, оскільки все те, що ми спостерігаємо в розвитку інформаційної сфери, є лише звичайним удосконаленням постіндустріального суспільства. На нашу думку, вступ в ІС варто пов'язувати з якісно новим етапом розвитку сучасної цивілізації, а не тільки з електронною і комп'ютерною інженерією, що є лише однією з передумов, необхідних для переходу від постіндустріального до комп'ютерного суспільства. Проблема становлення ІС є настільки глибокою, що необхідність її розв'язання накладає на сучасні покоління тягар нових обов'язків. У зв'язку з цим актуальність соціально-філософського аналізу цієї проблематики не викликає сумніву.

Пріоритет у розробленні концепції ІС із самого початку належав західним соціологам, які називали становлення майбутнього інформаційного устрою порізному: посткапіталістичним, постмодерним, постцивілізаційним тощо.

Оскільки ІС будується локально, у межах двох його моделей (західна і азійська), і стало глобальним політичним, ідеологічним, соціально-практичним явищем, то актуальним постає завдання осмислити концептуальні засади ІС, розглянути досвід інших країн щодо його побудови, що і є метою нашої статті.

У науковій літературі можна виділити два основних підходи до розгляду ІС: концепція постіндустріалізму, що визначає новий етап розвитку суспільства як

постіндустріальний (Д. Белл, Р. Дарендорф, А. Турен та ін.); концепція власне ІС (О. Тоффлер, Й. Масуда, З. Бжезинський, М. Маклюен, М. Кастельс та ін.).

Концепція постіндустріалізму ґрунтується на теорії індустріального суспільства. Спочатку розвиток суспільства розглядався як лінійний процес, пов'язаний з економічним зростанням, механізацією праці. У 60-ті роки ХХ ст. термін наповнюється новим змістом, з урахуванням значення інтелектуальної творчої праці та суспільних трансформацій. За визначенням І. Валерстайна, соціальний світ увійшов у процес «глобального переходу»: «...нам доведеться зіткнутися з тим фактом, що дехто зараз має більші привілеї, ніж інші, тож природно очікувати, що ті, хто мають більші привілеї, намагатимуться зберегти їх у тому потоці, який неминуче передбачає доба переходу. Одне слово, доба переходу – це нетовариський спортивний матч. Це жорстока боротьба за майбутнє. Ми одразу бачимо, що це моральна проблема: „що таке добре суспільство?». Але це також інтелектуальна проблема: „який різновид суспільства можна конструювати?»» [1, с. 54]. Таким чином, перехід цей має невизначені перспективи та наслідки. Тому й відповідна категорія, у якій мислиться стан, що виникає, не може дістати однозначної дефініції. Але це зовсім не означає, що її не існує або вона неможлива.

Сам термін «постіндустріальне суспільство» розуміється як запрограмоване суспільство послуг, що має низку ознак. До них Д. Белл відносить: перехід від індустріального виробництва до сервісного й перетворення інтелектуальної технології в ключовий інструмент системного аналізу і теорії прийняття рішень. Поняття «інтелектуальні технології» охоплює «такі різноманітні методи, як лінійне програмування, аналіз систем, теорії інформації, теорії рішень, теорії ігор і моделювання, причому все це пов'язане з операціями ЕОМ, значно збільшуючи наш розумовий потенціал» [2, с. 22]. Д. Белл будує свою концепцію, вважаючи, що в ХХІ ст. вирішальне значення буде мати становлення нового соціального устрою, оснований на телекомунікаціях. У доіндустріальному суспільстві, на думку вченого, життя було «грою» між людиною й природою. В індустріальному суспільстві робота – це гра між людиною й штучним середовищем, створеним нею і наповненим різного роду механізмами. В ІС робота стає грою між людьми (учителем і учнем, чиновником і відвідувачем тощо). Тут природа усувається з життя людини. Такий стан, на думку Д. Белла, не має в історії суспільства аналогів. У постіндустріальному суспільстві основною одиницею є те або інше співтовариство, а не індивід, тоді як для досягнення чого-небудь потрібне соціальне рішення, а не просто сукупність індивідуальних рішень. Кардинальне значення в концепції Д. Белла набуває поняття інформації. Саме знання й інформація – це стратегічні ресурси ІС, а інформаційна діяльність проникає згодом у всі сфери економіки.

Таким чином, постіндустріалізм не відкидає продовження індустріалізації, а передбачає збереження таких основ розвитку, як динамізм, прогрес індустрії знань тощо. Але одночасно виявляє недоліки індустріального розвитку, що дає можливість показати переваги інформаційних технологій.

Відомо, що термін «інформаційне суспільство» ввели в науковий обіг японські вчені Ю. Хаяші та Й. Масуда, це відбулося на початку 60-х років ХХ ст. Зокрема,

праці Й. Масуди «Комп'ютопія» (1966), «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство» (1981) та «Гіпотези щодо генезису Гомо інтелідженс» (1985) стали в Японії і на Заході хрестоматійними. У цих працях ІС визначалося як суспільство, у якому процес комп'ютеризації надасть людям доступ до надійних джерел інформації, звільнить їх від рутинної роботи, забезпечить високий рівень автоматизації виробництва. При цьому зміниться і саме виробництво – його продукт стане більш «інформаційноємним», що означає збільшення частки інновацій, дизайну й маркетингу в його вартості; виробництво інформаційного продукту, а не продукту матеріального, буде рушійною силою освіти і розвитку суспільства.

Приділяючи багато уваги питанню трансформації людських цінностей в інформаційному суспільстві, Й. Масуда писав, що «на відміну від індустріального суспільства, характерною цінністю якого є споживання товарів, інформаційне суспільство висуває як характерну цінність – час. У зв'язку з цим зростає цінність культурного дозвілля» [3, с. 40–41]. Слід зазначити, що японський варіант концепції ІС розроблявся насамперед для вирішення завдань економічного розвитку країни.

Прихильники іншого підходу до розгляду ІС визначають новий стан цивілізації шляхом розкриття його окремих ознак. При цьому часто в центрі уваги опиняються явища, які безпосередньо не визначають суспільство як соціальне ціле, що поклало початок теорії, розвиненої такими відомими авторами, як М. Порат, Т. Стоунер, Д. Тапскот та ін. Цей підхід розглядає еволюцію людства крізь призму прогресу знань і має багатьох попередників. Зокрема, до цього напряму близька концепція технотронного суспільства Збігнева Бжезинського, а також доктрини, що підкреслюють роль знань і характеризують сучасний соціум як суспільство знань.

Новий етап в розвитку ІС настає з появою мікропроцесорних технологій. Поєднання новацій у засобах масової комунікації, поява і поширення комп'ютерної техніки формує нову макроструктуру суспільства. В роботі «Третя хвиля» О. Тоффлер визначає суспільство як інформаційне, оскільки обсяг і рух інформації в ньому суттєво зростають, що призводить до децентралізації, дестантартизації, демасифікації. Також він визначає ІС як таке, у якому визначальну роль у суспільному розвитку відіграє фактор знання і сфера знання (освіта, наука, технології, національні стратегічні концепції, мова, загальні знання про інші культури, культурне та ідеологічне розуміння світу, багатоманітність комунікаційних каналів, спектр нових ідей, інновацій).

З цього приводу вчений писав: «Сучасні швидкі й масові зміни, які я називаю „третьою хвилею”, створюють зовсім нову цивілізацію, що ґрунтується на високій технології, інформації й нових способах організації для досягнення економічних цілей» [4, с. 376–378].

Порівнюючи визначення ІС, сформульовані основними представниками вищезазначених підходів до його розгляду (Д. Белл та О. Тоффлер), можна побачити, що для першого напряму докорінний перелом в суспільстві відбувається за рахунок зрушення від сфери виробництва в бік сфери споживання та послуг. Для другого ж напряму докорінне зрушення системи суспільних відносин відбувається внаслідок того, що інформація стає основою, обов'язковою умовою будь-якої взаємодії.

Як бачимо, у всіх розглянутих варіантах концепт «інформаційне суспільство» мислиться з погляду продовження й (неявно) посилення того соціального порядку, що його породжує. Однак майбутнє, хоча і народжується в минулому, має іншу природу, інші риси, ніколи не зводиться до нього і не може бути поясненим через нього безпосередньо. Тому реалії, які виникли в процесі технологічного стрибка, виявилися іншими, ніж це сприймалося авторами розглянутих вище концепцій. Чим більше розвиваються форми соціальної організації, що мають у своїй основі інформаційну взаємодію, тим більш помітною стає стурбованість дослідників неоднозначністю соціальних перспектив, що відкриваються. Про це свідчить робота відомого британського філософа С. Леша «Критика інформації» (2002).

У своїй книзі С. Леш робить спробу уточнити зміст поняття ІС. Поняття «постмодерніті» чи «пізньої модерніті», звичайно вживані для позначення суспільного укладу, що формується сьогодні, С. Леш вважає невдалими у зв'язку з тим, що вони акцентують увагу лише на тому, що нинішня епоха відмінна від попередньої, і не містять указівок на зміст трансформацій, що відбуваються в суспільстві; у кращому випадку в них проглядаються такі характерні для нашого часу якості, як дезорганізація й невизначеність. «Поняття ІС є більш адекватним, ніж постмодерністське, тому, що вказує на принцип, навколо якого організоване суспільство, а не тільки лише на те, за якої соціальною формою воно впливає», – пише С. Леш [5, с. 11]. Отже, результатом виробництва в ІС стають не стільки блага, що втілюють у собі інформацію, скільки сама інформація як така.

Аналіз теоретичних розвідок в царині проблематики ІС демонструє, що навіть у межах одного парадигмального напрямку існують розбіжності стосовно можливого визначення сутності й особливостей нового ладу.

Сьогодні дослідники виділяють дві моделі побудови ІС: західну і східну. Західною моделлю називають шлях, яким ідуть індустріально розвинені країни. Однак, дещо конкретизуючи її, можна виокремити американо-англійську і модель континентальної Європи.

Американо-англійська модель визначається загальною концепцією соціально-економічного розвитку, яка передбачає превалювання приватного сектора над функціями держави в усіх напрямках розвитку суспільства.

Американський вплив в галузі комунікаційних технологій та інформаційної сфери відчутний в глобальних процесах, міжнародній політиці, світовій економіці. Ця модель передбачає інтенсивний розвиток електронних комунікацій для встановлення соціальних, політичних, культурних зв'язків у суспільстві. Проблема розвитку універсальних послуг має важливе значення в програмах ІС США та Великої Британії, вона вирішується за допомогою стратегії поліпшення якості інформаційних послуг, соціальної орієнтації суспільства. Наприклад, досліджуючи місце і роль США у світовому інформаційному процесі, американські вчені (Д. Тапскот, М. Кастельс, Г. Шиллер, В. Дайзард) вважають, що її роль в ньому – це експорт ІС. Виходячи з того, що в США найбільший досвід інформатизації суспільства, тому саме цій країні, вважають вони, належить історична роль очолити людство в процесі перетворення його з індустріального стану в постіндустріальний – інформаційний. Інформаційна

модель інтернаціоналізації світу вперше з'явилася саме в США, а інші країни світу тільки зараз починають її оцінювати, констатують американські вчені. Для підтримання своїх глобальних інтересів, говорить американський соціолог В. Дайзард, США мають потребу в розгалуженій світовій системі комунікацій. Зростає економічне значення експорту продукції комунікації і сервісу.

Те, що робить Америку унікальною в наш час, так це те, що конфронтація з новим є частиною щоденного американського експерименту, зазначав З. Бжезинський [6]. Однак дослідники, критикуючи американську комунікаційну практику за кордоном, стверджують, що США експортують не просто продукти і сервіс в інші регіони світу, а стереотипи масової культури, включаючи ідеологію, що проповідує американські цінності, чужорідні для інших культур, особливо в країнах, що розвиваються.

Концепція національної інформаційної політики США ставить завдання розширення і вдосконалення інформаційного простору, посилення свого впливу в таких регіонах, як Латинська Америка, Центральна і Східна Європа, країни Арабського світу та Азійсько-Тихоокеанського регіону. США запропонували доктрину «інформаційної парасольки» міжнародного співробітництва з широким колом країн у різних регіонах світу, суть якої у превентивній комунікації на основі переміщення масивів інформації, що передається США державам-реципієнтам для забезпечення їхніх національних інтересів і, як наслідок, збереження лідерства США в політичній системі міжнародних відносин.

Європейська модель ІС відрізняється стратегією європейської інтеграції, поняттям «об'єднаної Європи», пошуками рівноваги між контролем держави і стихією ринку, динамічним поєднанням державних інтересів і прагнень приватного та корпоративного бізнесу. Характерними рисами європейської моделі виступають варіативність і політична спрямованість програм побудови інформаційного суспільства для різних країн, обумовлених новою європейською геополітикою, становленням інформаційної (інтелектуальної) економіки, різними можливостями постіндустріального розвитку. В рамках європейської моделі українські дослідники (Є. Макаренко, А. Колодюк) називають західноєвропейську, скандинавську, центральноєвропейську, східноєвропейську стратегії.

Сьогодні інформаційна політика Європейського Союзу виходить із доктрини європейського інформаційного суспільства, яка була проголошена 1994 року в доповіді «Європа і глобальне інформаційне суспільство: рекомендації для Європейської Ради ЄС» (відома в науковій літературі як доповідь М. Бангеманна). Основна ідея – зміна традиційних підходів і оцінок міжнародного співробітництва та світової конкуренції: від геополітики, яка визначає міжнародне становище країни за географічними ознаками, природними ресурсами, кліматичними умовами, політико-економічними чинниками, до технологічної політики (інформатики), яка визначає місце кожної держави в світовій ієрархії залежно від впровадження нових наукових досягнень та високих технологій в усі сфери життєдіяльності суспільства. Позиція ЄС у регіоні обумовлює економічну й соціальну інтеграцію європейських країн, реорганізацію бізнесу, переосмислення взаємовідносин державного й приватного

секторів, нові форми організації праці та інші інституційні перетворення. Напрямки і стратегії інформаційної політики ЄС втілені в програмах і проектах організації стратегічних наукових дослідженнях, таких як RTD (Розвиток технологічних досліджень), ІМРАСТ (Інформаційні технології і ринкова політика), ESPRIT (Європейська стратегічна програма промислового розвитку і впровадження технологій); проектах «Он-лайн для урядів», «Глобальна інвентаризація», «Глобальний виклик Бангеманна», «Електронна комерція», «Дистанційна освіта, медицина, культура та інформаційні послуги». Реалізація програм і проектів ЄС, спрямованих на становлення ІС в Європі, здійснюється за підтримки ЄС та європейських країн на найвищому рівні.

У 1999 році в рамках проведення міжнародної конференції «Технології інформаційного суспільства – 99» була представлена на конференції ініціатива «Електронна Європа – інформаційне суспільство для всіх». Вона розрахована на широкомасштабну участь, масовий розвиток і масове охоплення громадян послугами і можливостями ІС.

Ще одна європейська програма, що визначає діяльність Ради Європи і країн-членів Організації на новий період до 2010–2015 року, була викладена у Політичній декларації «Інформаційне Суспільство – виклик для Європи» (1997); програма свідчить про нові напрямки європейської інформаційної політики, про розуміння інформаційного суспільства як важливого рушія політичних, економічних, соціальних і технологічних змін. Інформаційні процеси справляють значний вплив на функціонування суспільства в цілому, на відносини між окремими індивідами, спільнотами, країнами на міжнародному рівні, надають широкі можливості для обміну інформацією на транскордонному рівні, через глобалізацію вільного доступу суспільства до мереж і послуг. Рада Європи зобов'язалася в рамках становлення ІС сприяти розвитку нових технологій, нових інформаційних і комунікаційних виробництв і послуг в інтересах свободи слова, інформації, творчого зростання та обміну між різними культурами, в інтересах освіти, соціального розвитку і гуманітарного права. На сьогодні ця модель повноправно конкурує з американською моделлю ІС.

Як вже зазначалось, крім західної, у науковій літературі виділяють азійську модель ІС, в основі якої лежить альтернативний соціально-економічний розвиток регіону, конкуренція із Заходом, утвердження власних ціннісних орієнтацій, зв'язок між культурними традиціями (освіта, виробнича дисципліна, відданість корпорації, довіра, сімейна гармонія) і соціальними трансформаціями. В рамках азійської моделі виділяють японську, індійську та младазійську. В межах цієї розвідки ми зосередимо увагу лише на японському варіанті розвитку ІС.

Японська модель ІС, у створенні якої основний внесок належить Й. Масуді, спрямована на вдосконалення системи корпоративного управління за принципом ієрархічної піраміди, в основі якої три принципи: *on* (вдячність), *giri* (відповідальність), *wa* (гармонія). Вони виражають угоду про взаєморозуміння та взаємодопомогу вищого і нижнього рівнів управління. Ця модель використовує пріоритетний розвиток інформаційних технологій і впровадження інформаційних

послуг у всі сфери життєдіяльності країни. Вищою стадією ІС, на думку Й. Масуди, буде «суспільство достатку», яке він назвав комп'ютопією. Особливу цінність становлять думки Й. Масуди щодо переваг і вад ІС, перспектив його розвитку і проблем політико-правового регулювання. Слід особливо наголосити, що в «Комп'ютопії» вчений досліджував не лише переваги ІС, але і його потенційні небезпеки.

Японський дослідник визначив досить ефективні, як на нашу думку, шляхи, методи й засоби формування і вдосконалення досить демократичного ІС. Основними з них є: використання інформаційних технологій для створення знання; децентралізоване і відкрите для всіх людей використання інформаційних технологій; використання банків даних не окремими невеликими групами осіб, які перебувають при владі (і роблять це для обслуговування власних «політичних цілей, що перетворює країну на поліцейську державу»), а всіма громадянами та їх добровільними об'єднаннями для того, щоб «повністю розвинути свої здібності» [7].

Неабияку науково-теоретичну і практичну цінність становлять і положення Й. Масуди про вплив інформаційно-комунікаційних технологій на розвиток і вдосконалення політичної системи ІС та на розширення прав і свобод його членів.

Сьогодні успіхи Японії на шляху побудови ІС співвідносять з досягненнями США. Ключовим фактором успіху країни завжди було масштабне виділення коштів на науку та наукові розробки, а також високий пріоритет техніки та технологій у забезпеченні соціально-економічного розвитку країни. Технічний прогрес і розширення комп'ютерного ринку стали технічною основою для розвитку ІС в Японії. Визначились стратегічні цілі, а саме: побудова тисяч взаємозв'язаних телекомунікаційних мереж; розроблення інформаційних пристроїв, що поєднують можливості комп'ютера, телевізора та факсу; розвиток програмного забезпечення та інформаційних послуг; підготовка кваліфікованих кадрів, здатних працювати з цими системами.

Розкриваючи перспективи розвитку інформаційно-комунікаційних систем, Т. Сакайя, начальник Управління економічного планування Японії, називає новою економікою «суспільство, де знання стають первинним джерелом економічного зростання і корпоративного прибутку» і вважає його становлення домінантою інформаційного розвитку.

Високий рівень техніко-технологічного розвитку Японії уможливило експериментально випробувати соціотехнічні ідеї ІС на регіональному рівні. До таких практичних спроб відносяться два відомі експерименти: «Тама ККІС» і «ХІ-ОВІС». Тама ККІС – це коаксіально-кабельна інформаційна система в місті Тама на відстані 30 км від міста Токіо. ХІ-ОВІС – Хігасі-Ікома оптична візуальна інформаційна система. З технічного боку це двосторонні інформаційні системи, що об'єднують комп'ютери з новітньою комунікаційною технологією.

Результати проведеного експерименту показали, що найбільшим попитом користувалися програми моментальної й нової інформації. Ця система ККІС стала важливою і надзвичайно ефективною інфраструктурою майбутнього інформаційного обслуговування і сприяла більшому включенню жителів у співтовариство і соціальну

діяльність. Іншим регіональним японським експериментом ІС є система ХІ-ОВІС (в місті Хігасі-Ікома). У цій технічній системі використовувався оптичний волоконний кабель замість мідного для двостороннього збільшення комунікацій відео- й аудіосигналів і передання даних. Центр ХІ-ОВІС був зв'язаний з 158 будинками і 10 громадськими об'єктами (школами, пожежними станціями, іншими міськими установами) в радіусі 400 км. Система ХІ-ОВІС була перша у світі оптична волоконна комунікаційна система. Вона дозволила з меншими витратами отримувати економічний ефект, знижуючи енерго- і матеріалоємність продукції. Крім цього, ця оптична система дозволяє збільшити комунікації у двох напрямках на основі візуальних, аудіо- і цифрових методів. Цей експеримент передбачав чотири види сервісу: сервіс телеретрансмісії; відеосервіс на вимогу; повторюване телебачення; різні телепослуги. Зазначені види обслуговування практикувалися в системі Тама ККІС, однак сервіс, запропонований ХІ-ОВІС, був у якісному й у кількісному плані вищий, ніж у запропонованому раніше експерименті. Наведені експерименти стали визначальними для розвитку ІС в сучасній Японії.

Отже, аналіз наявних підходів і точок зору дозволяє визначити ІС як принципово новий етап розвитку сучасної цивілізації. Його основними ресурсами є інформація і знання, діяльність людей здійснюється на основі використання послуг, що надаються за допомогою інформаційно-інтелектуальних технологій та технологій зв'язку.

Процес становлення ІС проходить в різних країнах з різною інтенсивністю й особливостями. В «західній» моделі основна роль відводиться лібералізації ринку інформаційних супермагістралей та їх універсальному обслуговуванню. В «азійській» приділяється більше уваги співробітництву держави і ринку, спостерігається прагнення встановити зв'язок між традиційними культурними цінностями і невідворотними соціальними змінами. В той же час в рамках кожної з цих моделей існують свої відмінності, які багато в чому визначаються рівнем економічного і соціально-політичного розвитку того чи іншого соціуму.

Література:

1. *Валлерстайн И.* Интеллектуалы в век перехода / И. Валлерстайн // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2002. – № 3. – С. 42–56.
2. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; пер. с англ. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Academia, 2004. – 788 с.
3. *Джинчарадзе Н. Г.* Інформаційна культура особистості / Н. Г. Джинчарадзе. – К. : Український центр духовної культури ; ТОВ «МФА», 1996. – 184 с.
4. *Тоффлер О.* Третья хвиля / О. Тоффлер ; пер. з англ. А. Євса. – К. : Всесвіт, 2000. – 480 с.
5. *Lash S.* Critique of Information / S. Lash. – London : Thousand Oaks (Ca.): Sage Publications, 2002.
6. *Brzezinsky Z.* Between two Ages. American's Role in the Technotronic Era / Z. Brzezinsky. – N.Y. : The Wiking Press, 1970.
7. *Masuda Y.* The Information Society as Postindustrial Society / Y. Masuda. – Wash. : World Future Soc., 1983.